

AZ AQUINCUMI LEGIOSTÁBOR ÉS KATONAVÁROS ROMJAINAK A FELTÁRÁSA ÉS A MÜEMLÉKI BEMUTATÁSA

1778-ban került sor Magyarországon területén az első szakszerű régészeti feltárássra, ugyanis már ennek nevezhető Óbudán a Flórián téren egy római fürdő romjainak felkutatása. Az archaeológiai esemény híre a császári udvarba is eljutott, s Mária Terézia királynő rendeletileg intézkedett a feltárásról, a romok lefedéséről, valamint arról is, hogy az ásatások eredményét méltóképpen ismertessék. A régészeti munkákat Schönvisner István irányította s a maga idejében korszakalkotó művet írt a munkák eredményeiről. Ez a publikáció számunkra egyébként is kiemelkedő jelentőségű: Aquincum másfél évezreden át feledésbe merült neve itt bukkan fel először az ujkorban. A jeles történész ismerte fel a magyar főváros alapjául szolgáló római kori település azonosságát az antik irodalomban és feliratokban szereplő elnevezéssel.

A Flórián téren feltárt romokat ettől kezdve állandóan gondozták, egy évszázad múlva mégis szükségessé vált a védőépület modernizálása. Időközben megalakult Magyarországon a Műemlékek Országos Bizottsága, s 1871-ben ennek az új intézménynek első ülésén "Az izléstelen és disztelen építmény eltávolításával... az egy évszázad óta gondjainkra bízott régiség alkalmasabb megvédését" határozták el. A műemlékvédelmi munkákra néhány héten belül ki is utalták a szükséges arany forintokat!¹

Ezekben az években mind többen figyeltek fel Óbuda római kori emlékeire, amelyek a sűrűn lakott városrészben és annak határában, - a mai múzeum körüli romterületen -, a felszínen láthatóak voltak. Rómer Flóris 1870-ben archaeológiai kirándulásra hívta az érdeklődőket. "Nemcsak mulatságos, de tanulságos is lenne, ha nyaranta Pest-Buda régiségekben éppen nem szegény vidékeire kirándulnánk. A közlekedés oly könnyű, hogy kevés költséggel egy nap alatt is sokat láthatnánk. Talán lesz belőle valami, ha mindjárt is csak tizen lennénk is." A tanulmányi kirándulások találkozó helyéül már ekkor a Flóriántéri fürdőt választották.²

A II. adiutrix legio építette thermae maiores romjai ma már elsőrendű kulturtörténeti értéknek tekinthetők, hiszen kerekén kétszáz évvel ezelőtt itt volt az első régészeti ásatás színhelye Magyarországon, s a feltárt romokból az első magyarhoni római kori műemlék vált, amelynek lefedéséről, bemutatásáról évszázadokon át gondoskodtak. E római kori fürdőnek ma már topográfiai jelentősége is megállapított; a római tábor központjában állt, éppen a via praetoria és a via principalis sinistra kereszteződésében. (1-2. ábra).

Ma, amikor nagy vonalakban kezd kibontakozni Óbuda ujkori és középkori településrétegei alatt a római kori örökség, vessünk egy pillantást arra; hogyan jutott el a kutatás kerekén kétszáz év alatt (1778-1975!) egyetlen épületrész feltárástól a római kori város-szerkezet és várostörténet rekonstrukciójához? Idézzük fel az aquincumi legiostábor és katonaváros (castrum és canabae) feltárási jelentősebb állomásait! S nézzük meg, hogy mi a jelentősége azoknak az ókori épütemlékeknek, vagy művészeti alkotásoknak, amelyek a mai modern városképben megőrződnek.

Óbuda központjában a nagy lelkesedést kiváltó Schönvisner-féle ásatásnak hosszú időn át nem volt folytatása. A sűrűn beépített lakónegyedben a fürdő romjai elszigetelten hirdték a római kori település helyét. Kb. ötven évvel később az érdeklődés hirtelen a mai múzeum körüli romterület felé fordult, ahol látványosabban, összefüggőbben lehetett feltárni és a beépítetlen nagy kiterjedésű mezőn meg is lehetett tartani a polgárváros néhány épülettömbjét.³

A millenium körüli évtizedekben aztán újra napirendre került a katonaváros területén lépten-nyomon mutakozó romok gyűjtése, kutatása. Érdekes módon Fehéregyháza, a középkori városlőd, Árpád sirjának akkoriban szenvedélyes vitákat kiváltó kutatása melléktermékeként került sor a római kori emlékek regisztrálására. A nagy mennyiségben felbukkanó római leletek és épületek feltárása természetesen a középkori kutatások szempontjából érdekes területre lokalizálódott és nem a római kor célkitűzései szerint folytak, vagyis éppen az aquincumi canabae peremén zajlottak.⁴

A szórványosan előkerülő és az esetlegesen begyűjtött emlékekből csupán az első világháború körüli évekre érlelődött tervszerű kutatás. Az indítékot elsősorban a XIX. század második felében megindult óriási epigráfiai adatgyűjtés szolgáltatta, amit Mommsen szervezett.⁵ Egy másik faktorként Rómer Flóris térképező, terepbejáró munkássága említendő. Ő jelölte meg Aquincum helyét a magyar-honi római kori települések közt, sulyt és jelentőséget adva a Budapesten folyó terepmunkáknak. Ugyanilyen alapvető fontosságú két szakfolyóirat megjelenése: az Archaeológiai Értesítő, majd a Budapest Régiségei c. sorozat, amelyekben rendszeresen közölték és értékelték az Óbudán előkerült római kori emlékeket.⁶

Mintegy fél évszázados előzményeket összegezett tehát Kuzsinszky Bálint 1934-ben megjelent "Aquincum, Ausgrabungen und Funde (Budapest)" c. munkájában. A lényegében a polgárváros ásatásait ismertető kiállítási vezetőben helyszínrajzot közöl a katonaváros és a polgárváros jelentősebb objektumairól. Már itt negyvenhat lelőhelyet tüntet fel, s most már tudjuk, hogy ezeknek éppen a fele, vagyis huszonhárom helyszín a castrum és a canabae területéről való.⁷

Itt csupán mellékesen jegyezzük meg, hogy amikor kb. két évtizeddel később a legióstábor tervszerű kutatása megindult, amelyekhez ez a térkép szolgált támpontul, néhány tévedésnek is forrásává lett. Egészen a legutolsó évekig félrevezette a kutatókat pl. az óbudai temető melletti mérföldkövek lelőhelye. A négy mérföldkövön az "ab Aqu. II milia passuum" jelölés olvasható. A kb. 3 km-es távolságot a tábor feltételezett nyugati kapujához idomították, s így próbálták lokalizálni a castrumot. Ma már tudjuk, hogy a III. században az északi kaputól kellett, hogy kimérjék a szóbanforgó lépéseket; s légvonalban éppen ide vezet az az út, amelynek rövidebb-hosszabb szakaszai különböző földmunkák során már több alkalommal előkerültek.⁸

Egy másik támpontja volt a kutatásoknak az a feliratos köemlék, amely viszont kronológiai értéke miatt tűnt igen fontosnak. A felirat olvasata szerint már i. sz. 19-ben épült volna castrum Óbudán, mégpedig valahol az Árpád-híd körzetében. Bár a szöveg legújabbán új értelmet és korhatározást nyert, az Aquincumban megfordult, vagy itt állomásozó s a feliratok révén jól ismert csapatok, elhelyezkedésével kapcsolatban éppen e felirat miatt már sok évtizedes vita folyt, amely mindenképpen gyümölcsözőnek bizonyult.⁹ Aquincum katonai megszállásáról és a koracsászárkori határvédelemről így alakulhatott ki az az általánosan elfogadott kép, miszerint csupán az I. század közepén létesült itt állandó település. Vespasianus korában épülhetett az első palánktábor egy katonai lovasalakulat részére, és Domitianus alatt az első legióstábor, egyelőre ugyancsak ideiglenes jelleggel, kő és fa konstrukcióval.

A második világháború éveire jutott el az óbudai római kori emlékek feltárása egy olyan jelentős állomáshoz, ami - sajnálatos módon éppen a háború miatt - aztán már csak egy évtizeddel később folytatódhatott. 1941-ben megkezdődhetett a rendszeres kutatás a Hajógyárszigeten Pannonia Inferior helytartóinak palotája helyén Szilágyi János vezetésével. Az ő nevéhez fűződik az objektum eredeti rendeltetésének a felismerése.¹⁰ Ugyancsak Szilágyi János irányításával indult el 1936-ban a canabae déli végében a katonai amphitheatrum feltárása, amely munkákat 1941-ben Nagy Tibor folytatott és fejezett be.¹¹

1942-ben jelent meg a Budapest története c. monográfia két kötete, amelynek egyes fejezeteit Alföldi András - Nagy Lajos - Nagy Tibor és Szilágyi János írták. E tanulmányok ma is alapvető forrásként szolgálnak. Harminc év leforgása alatt további négy monográfia és egy tanulmány látott napvilágot, az újabb eredményekkel bővítve az 1942-ben rögzített és sajnálatos módon csupán magyarul közzétett kötetet.¹² Időrendi sorrendben a Budapest Műemléki Topográfiája I. (1953) c. kötetben a római kort Radnóti Aladár írta. Az "Aquincum" c. monográfia szerzője 1956-ban Szilágyi János volt. Ő foglalta össze a Budapest Műemléki Topográfia II. kötetében (1962) az aquincumi polgárváros és katonaváros emlékeit, Nagy Tibor ugyanott az Aquincumra vonatkozó történeti eseményeket, 1969-ben a Pauly-Wissowa RE "Aquincum" címszavában Szilágyi János teljes irodalmi apparátussal foglalta össze a római kori városra vonatkozó ismereteket. Nagy Tibortól származik a Budapest története c. monográfia 1973-ban megjelent I. kötetében az ókori településről szóló rész.¹³

A XIX. század végén a gyáriparosodás felfutásának estek áldozatul Óbudán az aquincumi tábornak és katonavárosnak, valamint a polgárvárosnak addig még a felszínen látható romjai. A római kori épületmaradványok a XX. század első felére Óbudáról már teljesen eltűntek, ezért a második világháború után több éves, tervszerű kampánynak kellett indulnia ahhoz, hogy a II. adiutrix legio táborát lokalizálni lehessen. Az alaprajz tisztázására az 1950-es években kerülhetett első ízben tervszerű kísérlet. A második világháború pusztításai után ugyanis megindult Óbuda újjáépítésének tervezése, s az elképzelések szerint az új városrendezéssel a római, illetve középkori romegyüttes is fontos szerepet kapott volna. Szilágyi János irányításával 1950-68-ban, majd Nagy Tibor vezetésével 1969-72-ben folytak a római kori erődrendszer régészeti munkái: a sűrűn beépített Óbuda lakóépületei gátolták azonban a nagyobb lélegzetű feltárást. A kutatóknak csupán azt sikerült megállapítaniuk, hogy a tábort többször is átépítették, s később át is helyezték.¹⁴

Az időközben megváltozott gazdasági helyzet miatt Óbuda újjáépítése husz évig szünetelt, s csak néhány éve folytatódik. Az elmúlt két-három év alatt viszont nagyobb mérvű régészeti kutatás folyt az aquincumi legios tábor körzetében, mint az idézett két évszázad leforgása alatt összesen. Lebontották Óbuda történelmi jelentőségű, de már teljesen korszerűtlenné vált belvárosát, hogy helyére modern lakónegyedet létesítsenek. A terület pontosan a római castrum és a canabae helyével azonos! A kivitelezés érdemében három éve folyik, ami az előnyös kutatási lehetőségek mellett azt jelenti, hogy az archaeológiának óriási hátránnyal kell megküzdenie: a gépesített építkezéssel kell lépést tartania, s ez bizony eleinte nem ment minden zökkenő nélkül ...

Budapest római kori hagyatékának kutatásakor a legfontosabb feladat mindenkor a legios tábor helyének meghatározása volt, mert az I-IV. századi római kori castrum körül létesült a katonaváros, a táborkapuból kifutó utak mellé települtek az iparos telepek, itt várhatók a temetők s ugyanezen utakra fűződnek a villák és majorságok. Amennyiben tehát sikerül tisztáznunk a római uralom bármely évszázadában a legios tábor helyét és kiterjedését, ennek függvényeként Óbudán a római kori városszerkezet rendszere is felvázolható.

A LEGUJABB ÁSATÁSOK EREDMÉNYEI:

Óbuda centrumának szanálásakor, az új lakótelep építkezéseihez alkalmazkodva, fenti célkitűzéssel folynak 1973 óta - jelenleg is - a tervásatások és a leletmentések.

A különböző évszázadokban épült castrumok topográfiai helyzetét vizsgálva az ásatások révén eddig az alábbi ismereteket szereztük:

Az I. század közepéről egy partmenti vicus helye rajzolódik ki, egyelőre csupán a legkorábbi északitáliai és délgalliai terra sigillaták, valamint a helyi LT D kerámia továbbélésére utaló leletek foltja alapján. A bizonytalan körvonalú terület a Dunaparton a Fő tér - a Laktanya u. - a Kő u. vonalában húzódik.¹⁵

A Flavius-kori, legutóbb Vespasianus idejére (korábban Drusus idejére) keltezett ala tábor építési feliratának a lelőhelye a Lajos u. 168 alatt (a plébánia templom mellett) van, éppen egy olyan terület K-i határán, ahol az I. sz. közepétől keltezett leletek sűrűsödnek.

Ide fut ki egy észak-déli irányú, a Dunával párhuzamos ut, amelynek a szegélyén egy Flavius-kori lovasalakulat egyik katonájának siremlékét találták, kb. 200 m-re délre az említett építési felirat lelőhelyétől. Talán itt lehetett a helye a rövid életű castrumnak.¹⁶

A Domitianus-kori legios tábor konturja a Vespasianus-kori ala tábor (kb 150 x 150 m-es alapterületű) feltételezett helyétől É-ra rajzolódott ki. Mégpedig oly módon, hogy a két castrum majdnem érintkezett egymással. Az ala tábor kelet felől határoló - már említett - észak-déli ut a legiostábor is szegélyezte. Az ezzel párhuzamos, az ala-tábor Ny-i oldalánál haladó ut viszont a legiostábor via principalis-aként folytatódhatott. Az utóbbi castrum helye Szilágyi János ásatásai nyomán vázolható fel: az Ék u. - Raktár u. - Harrer Pál u. - Tavasz u. négyszögében. DNY-i sarkát 1969-1971-ben Nagy Tibor hitelesítette. Az ő véleménye szerint a Vörösvári ut 7. - Kórház u. 22. sz. -től keletre helyezkedett el ez a Flavius-kori castrum.

A feltételezések szerint 86-ban vagy 89-ben épült Domitianus-kori legiostábornak a mérete fentiek szerint 460 x 430 m volt.¹⁷ Ennek az első, palánkszerkezetű legios castrumnak a helyével kapcsolatban a legújabb ásatások eredményt nem hoztak: kapui, belső építményei, stb. egyelőre ismeretlenek. Az I. század utolsó harmadára keltezhető leletanyag elterjedési területe már egy nagyobb körre terjed ki: É-i határa a Hévízi ut, Ny-i oldalon a Szél u, D felől a Selmecei u. - Dugonits T. tér.

A II. század elején kőtáborrá építették át az aquincumi legiostábor, s ez alkalommal újra módosult az erődítmény helye: az új tábor délebbre toldott ki s ugyanakkor praetoria frontja távolabb került a Dunától. A Traianus-Hadrianus-kori tábor három kapujának a (K-i, É-i és D-i) helyét, erődrendszerének szerkezetét (vallum, fal, fossa) Bertalan Vilmosné, Zolnay László és Nagy Tibor ásatásai révén¹⁸, valamint korábbi adatok felhasználásával lehetett lokalizálni. A legújabb feltárások némileg módosították a tábor ÉD-i kiterjedésére vonatkozó adatokat. Az 1973-75-ös új ásatások egyik lényeges eredményének mondható ugyanis, hogy a tábor K-i frontján a Dunával párhuzamosan több mint egy km hosszú metszetet nyertünk. A K-i táborkapu és három bástya helyén a Harrer Pál utca, Vöröskereszt utca, Kórház utca 7-9, valamint a Polgár utca teljes hosszában folyt ásatás!¹⁹ A táborban álló épületek közül is sok új ismeretet nyertünk. Első helyen a principia feltárása említendő: ÉNy-i sarkánál, D-i szárnyának egy szakaszán és keleti frontján folytak kutatások. Lényeges, hogy a principia bejáratához valamikor a III. században hozzá csatlakoztatott négy nyílású diszkapuzat egykor többemeletes tornyának romjai is előkerültek.²⁰ A feltételezett fabrica alaprajza már korábbról ismert a principiától É-ra.²¹ Most ennek pendantjaként a via principalis sinistra Ny-i oldalán műhelyeket, többek közt préseket és párolórendszert magába foglaló tömböt tártunk fel.²² Ma már ismeretes a kórház, a fürdő és három raktár alaprajza, valamint egy továbbinak a helye. A praetenturában és a retenturában is kaszárnyatömbök körvonalazhatók. Legújabban előkerült az utcák kövezése több ponton, a csatornahálózat majdnem az egész tábor területén és a vízvezeték több ága a castrum belsejében.²³

A tábor falainak, illetve a kibányászott falak helye, a vizesárkok, kapuk alapján a II. században épült castrum területe 520 x 460 m volt. Ez a keskenyebb oldalával a Dunával párhuzamos négyszög alakú erőd, a Harrer Pál u. - László u. - Akác köz - Vihar u. - Solymári u. 4. - Gyűrű u. 3. - Pacsirta u. 16. - Polgár tér 5. - közti területet tölti ki.²⁴

Az 1973-75. évi - jelenleg is folyamatban lévő - ásatások, régészeti megfigyelések még további periodusokat hoztak felszínre és hitelesítettek a II. században létesült táboron belül. A Severus-kori átépítés alkalmával csupán néhány méterre tolták el É felé a tábor KNY-i tengelyét; Severus-kori és Constantinus-kori átépítést találtunk a II. századi tábor minden pontján²⁵, amely a IV. század közepéig használatban volt. Valamikor a IV. század közepén - talán éppen Constantinus idejében - még toldásokkal is bővült a castrum, ami az alábbi ásatási eredményekből tűnik ki:

A Harrer Pál utca és a Vöröskereszt utca közötti területen (az új lakótelep 203-204-205 épületei által körbezárt térség), közművesítéséhez kapcsolódva több mint 150 m hosszúságban feltártuk a II. századi castrum K-i falával párhuzamosan futó ÉD-i irányú via sagularist. A korábban 7,20 m széles uttestet három ízben megújították: az I. század végén az ut közepén 70 cm mély kikövezett, kőlapokkal fedett csatorna futott. Amikor az uttestet a

II. illetve a III. században megemelték, az ut K-i szegélyére került egy keskeny csatorna. A IV. század végi megújításkor téglatöredékeket döngöltek az utburkolat kövezetébe és ekkor már semmiféle csatornázás sem készült. (Valamikor a IV-V. századok fordulóján egy hypocaustummal ellátott, apsiszal zárt épületet emeltek az ut D-i végén, ezáltal eltorlaszolva itt a közlekedést.) Az utjavítás azonos periodizációját figyelhettük meg a tábor K-i kapujának előterében (a Kórház u. 7. sz. helyén), ahol a via sagularis a via praetoriával találkozott, valamint az erődrendszer É-i és D-i oldalánál több ponton.²⁶

A Kórház u. 7. sz. alatt (az új 209/b jelű épület Duna felőli oldalán), a régészeti feltárások felszínre hozták az aquincumi legiostábor K-i kapujának romjait. Az építmény alapterülete kb. 38 x 15 m. A kapu mindkét oldalát egy-egy nyolcszögletű, többemeletes torony védte. A kapunak három, feltehetően boltíves átjárója készült, É-on és D-en keskenyebb átjárók a személyforgalmat szolgálták.²⁷ Ugyanitt azt is tapasztaltuk, hogy a betöltött vizesárok helyére a táborfal külső, ellenség felőli oldalához csatlakoztatva raktársor került. Ez a tény mindenképpen bizonyítja, hogy a II. században emelt castrum stratégiai szerepe megváltozott a IV. század második felében ezen a szakaszon.

A K-i táborfal belső oldalán a Kórház u. 7. sz. alatt feltárt kaputól É-ra egy nagy raktárház (horreum) bontottunk ki - a Vöröskereszt utca - Harrer Pál utca sarkán. Az épület teljes hosszát ÉD-i irányban nem lehetett tisztázni (72 m hosszban követtük), mert É-on a már felépült lakóház alá futottak be a falai. Feltételezhető, hogy mindkét végén egy-egy 14 x 7 méteres terem zárta le, amelynek tetőszerkezetét pillérek tartották.

A porta praetoriától D-re - a kapu és az első bástya között - az elbontott körüljáró helyére ugyancsak horreum épült a IV. század folyamán. Szélessége mindössze 18 m és csupán két ÉD-i irányú, - vagyis a táborfallal párhuzamos - traktusból állt; hossza 76 m volt. Ezt a középületet is díszes faragványok ékesítették.

Hasonló periodizációt figyelhettünk meg a Pacsirta u. - Kiscelli u. - Gyürü u. - Föld u. négyszögében. Itt 1970-ben a középkori városszerkezet tisztázása érdekében Zolnay László folytatott kutatásokat. Ekkor talált rá a római kori tábor D-i kapujának egyik tornyára, a via principalis sinistra, valamint a via sagularis hosszabb szakaszaira, s ami talán még meglepőbb volt, egy ÉNy-DK-i irányú kétágú vízvezetékre, ami már a későcsászárkorban készült.²⁸ Ugyanennek a vízvezetéknek egy-egy darabja ismeretes a Vörösvári utról (Wellner I. ásátása)²⁹, a Szőlőkert utcából (Nagy Lajos ásátása), a Kiscelli utcából (Gerevich L., Szilágyi J., Póczy K., Németh M. ásátásai)³⁰, valamint a Fényes A. utcából (Bertalan Vilmosné ásátása)³¹. A legiostábor D-i kapujának a helyén 1971-ben és 1974-ben folyt feltárás. A fontos közműcsomópont helyén az alábbi objektumokból került elő már eddig egy-egy részlet³²:

Az erődrendszerhez tartozó

- a/ táborfal (KNy-i irányú),
- b/ vizesárok (fossa), (KNy-i irányú).

Utak:

- 1/ via principalis és D-i meghosszabbítása (ÉD-i irány)
- 2/ via sagularis (KNy-i irány)
- 3/ táborfallon kívüli ut berma (KNy-i irány)
- 4/ vizesárkon kívüli ut, (KNy-i irány)
- 5/ átlós ut korábbi épülettöredékek fölött (ÉNy-DK irány)

Vízvezeték:

- A/ egycsövű, a IV. századból (KNy-i irány)
- B/ kétcsövű, későcsászárkori (ÉNy-DK irány)

Csatorna:

- a/ nagy szennyvízgyűjtő, kőfalas (KNy-i irány)
- b/ kis lefolyó, téglából (ÉNy-DK irány)

Sirok:

- a későcsászárkorból a korábbi via sagularis burkolatába vágva.

A II. század elején épült aquincumi legios castrum használatának idejét illetően az 1973-75. évi feltárások eredményei a korábbi felfogásoktól eltérő eredményt hoztak. Ez világossá vált már akkor, amikor 1973 nyarán a Fényes Adolf utcában egy IV. századra kel-

tezhető patkó alaku tornyokkal ellátott táborkapu került feltárásra, a kapuhoz csatlakozó D-i táborfal maradványaival és a kapun átvezető uttal. A kapuba II-III. századi sirköveket és IV. századi épületfaragványokat is befalaztak.³³ Szilágyi Jánosnak már korábban volt egy feltevése, miszerint a Constantinus-korban az előző kettőnél lényegesen délnyugatabbra fekküdt volna egy új tábor, amelynek semmi kapcsolata sem volt a korábbi castrummal. Véleménye szerint az új tábor további jellemzője, hogy legalább a felére csökkentették a méretét (az előzőhöz képest).³⁴ Nagy Tibor ezzel szemben úgy látta, hogy a II. sz-i legios-tábor a római uralom legvégéig funkcionált.³⁵ Az új ásatások váratlan eredményei bizonyos fókig a két eltérő nézet különös kombinációját mutatják.

A feltárások során kiderült, hogy a IV. század elején betöltték a castrum keleti - ellenség felőli - oldalán a vizesárkot s a keleti táborfalat északi és déli irányban is meghosszabbították mindkét oldalon kb. 130-150 m hosszban. Ez az új fal a korábbinál lényegesen monumentálisabb, 320 cm vastag, a betöltött vizesárkok helyén - nyilván statikai okokból - roppant gondosan, lépcsőzetesen, kváderekkel alapozták.³⁶ A déli irányban futó falból nyugat felé (vagyis a fal külső oldalán) patkó alaku bástya ugrott ki.³⁷ A fal belső oldalához kőépületeket tapasztottak, amelyek az ÉD-i irányú lapkóves utról nyitnak. A fal tehát egyúttal az utat is védte, amely hatalmas, patkó alaprajzu kaputornyok között futott ki az erőd-ből.³⁸ A IV. sz-i erőd fal a kapunál keletre, a Dunához fordul; érdekessége, hogy itt, a déli oldalon a patkó alaku bástyákat íves falszakaszok kötik össze.³⁹ Az északi oldalon az erődítés rendszerének a vizesárkát és a falat kívülről szegélyező utat sikerült dokumentálni.⁴⁰

Mindebből kitűnik, hogy a későcsászárkorban a castrum praetoria frontját oly módon alakították át, hogy a négyszögű tábor keskenyebb, Duna felé néző oldalához egy hosszabb, fektetett téglalap alaku területet kapcsoltak hozzá, s ezáltal még egy további, kb. 700 x 350 m-es területet kerítették be. Az így keletkezett erőd formája - az eltérő méretek ellenére - roppant hasonlít a pannoniai limes-szakaszon emelt erődített kikötőkhöz.⁴¹ Mócsy András az erőd sor építését a Duna-Tisza közén húzott sáncrendszer kialakításával, illetve a ripa Sarmatica biztosításával hozza összefüggésbe, s Diocletianus idejére keltezi.⁴² Soproni Sándor a "Daphne" tervvel veszi egyidősnek⁴³; ebben az esetben Constantinus idejében került volna sor Aquincumban is erre a nagyarányú erődépítési munkára. Egyelőre az aquincumi leletekből is csupán az tűnik ki, hogy a vizesárkok betöltéséből Diocletianus érem került elő, tehát a falat ennél később emelték.

Megjegyzendő, hogy ennek a IV. sz-i erődnek a Dunához lefutó vizesárkát még a XVIII. század elején is látta és leírta Marsigli⁴⁴, s talán az a két római kori fal, amelyet 1756-ban Matthey és 1877-ben Zsigmondy a kis Dunaágban mért fel, a kikötőerőd határfala lehetne.⁴⁵

Minthogy a II. századi legios-tábor K-i, vagyis az ellenség felőli oldalán a feltöltött vizesárkok helyén az erőd falat raktárakkal beépítették (Vöröskereszt utca - Polgár utca) s már korábban beépítették a fal Ny-i oldalát a lebontott vallum helyén is, a táborfal tűzfal szerepét töltötte be. Ez a jelenség mutatta, hogy a IV. század második felében a korábbi táborfal hadászati funkcióra nem volt többé alkalmas.

A IV. század közepe után a II-III. századi tábor település-szerkezete is alapvetően megváltozott. Az új épületek, mint pl. apszisos épületek (a Vöröskereszt utcában, a Miklós és Polgár utcában) a korábbi főforgalmi utak eltorlaszolásával, illetve a lebontott kaszárnyák helyén álltak. További támpontul szolgál a kronológiához, hogy a legkésőbbi római kori temető az új erőd körül terebélyesedett s kirajzolja a falak körvonalát.⁴⁶ Egy még későbbi időpontban (a téglakon kivétel nélkül mind Valentinianus-kori bélyeg van!) a leletek szerint már 380 után, a castrum északi részében, az erőd falon belül is temetkeznek. A lakott terület a Duna-parti castrum déli részére tömörült.⁴⁷

Érdemes megemlíteni, hogy a szóbanforgó területre, vagyis a kései castrum déli felére zsufolódtak össze a IV. század legvégére és az V. század elejére keltezett ún. fűthető lakókunyhók is. Ugyanis már korábban megfigyeltük, hogy a Pacsirta u. - Kiscelli u. - Templom u. - Lajos utca, illetve az Árpád-híd feljárója között a romossá vált kőépületek egy-egy jobb állapotban maradt helyiségében, a római uralom végén igénytelen lakosság húzta meg magát. A nagyobb termeket agyagba rakott kőfalakkal osztották meg, egy-egy helyiség

sarkába tüzhelyet tapasztottak.⁴⁸ Hunkori kerámiával jelzett lakottság és kisebb átalakítások figyelhetők meg mindenütt az erőd területén.

Említésre méltó, hogy eddigi tudomásunk szerint csupán egyetlen É-D-i irányú utcát használtak a II. századtól kezdve a magyar középkorig, illetve mindmáig folyamatosan. Ez éppen a II. századi castrum K-i falát kivülről kísérő ut volt, ami viszont érdekes módon a legkésőbbi római kori erőd Ny-i falának belső oldalát szegélyezte, az erődfalakkal éppen a főforgalmi uthoz igazodtak. A topográfiai kép teljessége érdekében utalunk arra, hogy ugyanennek az utnak a közvetlen szegélyére épült a kapu külső oldalán az az öt-karéjú, festett falu temetőkápolna, amelyet az V. századra keltezhető sírok vettek körül.⁴⁹ S ami még fokozza a további toldások-alakítások jelentőségét: ugyanezen a területen avarkori használati tárgyak kerülnek elő elvétele a legkésőbbi római kori épületek romjaiból, bizonyítva, hogy a VIII-IX. század folyamán is laktak a IV. század legvégén beerődített dunaparti terület körzetében.⁵⁰

x x

Az 1973-75. évi feltárások során a legiostábort szegélyező canabae, vagyis katonaváros településrendszeréhez fontos adatokat szolgáltatottak a Buvár utca - Szentendrei ut - Folyamór utca háromszögében előkerült épületcsoportok, temetők. Talán legjelentősebb egy módosan kialakított középület Fortuna-szoborral. Ehhez az épülethez tartozhatott egy fürdőház geometrikus mozaikkal. Szomszédságában figurális és geometrikus mozaikkal, stukkókkal, falfestménnyel díszített épületszárnyat tártak fel.⁵¹

A katonaváros K-i oldalának településrendszeréhez is néhány újabb megfigyelés szolgáltat: érdekes módon, a Duna partján az ellenség felőli oldalon kerültek elő a legmonumentálisabb középületek a III-IV. századból.⁵²

A canabae D-i oldalán is több épületkomplexum feltárására került sor a Kiscelli utcától D-re, a Fényes A. u. - Perc u. - Tanuló u. - Lajos u. - Árpád fejedelem u. közti területen.⁵³

Az aquincum katonaváros temetőinek feltárása szünet nélkül tart: az I. illetve a II. századi sirmező bontása a Benedek Elek utcában korábbi évek feltárási munkáihoz kapcsolódva tervszerűen haladt tovább a katonaváros ÉNy-i oldalán.⁵⁴ A katonaváros D-i oldalán a későcsászárkori erőd közvetlen közelében tisztázódott a késő IV. századi temető É-i határvonala (Kiscelli u. - Calvin köz - Fényes A. u.⁵⁵). Fontos eredménynek látszik, hogy ugyanitt (a Fényes Adolf utca és Kiscelli utca sarkán) a későcsászárkori patkó alakú tornyokkal készült táborkapu mellett, a sirmező 5 karéjos temetőkápolnája is feltárással került (korábbi, II-III. sz-i elbontott lakóépületek helyén)⁵⁶. Későcsászárkori sírok szegélyezték a Harrer Pál utcában (az Akác köztől É-ra) a II. századi castrum ÉK-i sarkát és az innen É-ra haladó utat. De ugyancsak összefüggő sírcsoport került elő a Buvár utcában a IV. század elejéig még használatban lévő lakóházak helyén is.⁵⁷

A legújabb ásatások során a város történetének alakulása szempontjából végeredményben nyolc lényeges építési periódust sikerült szétválasztani a legiostábor területén és a hozzá csatlakozó canabaeban. A legtöbbet a Hadrianus korában épült kőtáborról tudunk, s ennek a Severus-kori átépítésekkel létrejött állapota rekonstruálható a legegyszerűbben.

Teljesen új eredménynek mondható a későrómai erőd rendszere, speciális karéjos falszakaszaival, patkó alakú bástyáival s az erődhez tartozó nagy raktárházakkal. Tisztázásra vár még a Templom u-i plébánia templom alatt jelentkező későcsászárkori épület rendeltetése, ami esetleg ókeresztény imaház lehetne. Kora mindenképpen a IV. század utolsó évtizedeire tehető.

x x

Összegezve azt mondhatjuk, hogy Aquincumban az I. század közepétől a IV. század közepéig a többször lebontott castrumok helye nem módosult lényegesen. Az ÉD-i főutvonal és néhány KNy-i utca helye megszabta az áthelyezések irányát. Az újabb táborok mindig hátrább, vagyis nyugatabbra tolódtak a Dunától, ugyanakkor a canabae mindig távolabb - délebbre - került a polgárvárostól.

A IV. század közepétől aztán teljesen új koncepció érvényesült a stratégiában. A polgári lakosság biztonságosabb elhelyezkedése érdekében monumentális falakkal új erődöt emeltek a Dunaparton, s az épületeket közvetlenül az erődfalhoz támasztották, - ami a korábban érvényben lévő szabályok szerint elképzelhetetlen lett volna. A kikötő és az ide befutó utak adják ennek az új településnek a magját. A IV. században emelt erőd tehát újra közvetlenül a Dunapartra került, (a Flavius-kori ala tábor helyére) cölöphid kötötte össze a balparti erőd-Transaquincum bejáratával. Az utolsó római kori erődöt veszik birtokukba a népvándorlás idején érkező különböző népcsoportok, sőt még a honfoglaló magyarság is.

A IV. századi erőd romjai még a XVI-XVII. századi városképeken és metszeteken is felismerhetők⁵⁸, sőt némely ponton egykori funkciójuk szerint azonosíthatók. Kiragadott példaként említjük az aquincumi vízvezeték több km hosszú falvonulatát, amelynek a középkorban oklevelek tanúsága szerint határjelző szerepe volt. Az emeletnyi magas boltíves építményt az újkori metszeteken is eredeti magasságban ábrázolták. 1894-ben Gömöri Havas Sándor az un. Mária kőtől délre még 72 pillért tárt fel - különböző csoportokban, tehát nem folyamatos falazatként.⁵⁹ Viszont 1923-ban az aquaeductus romjainak első műemléki felmérésekor ezekből már egyetlen egy sem volt látható. A XIX. század utolsó éveiben a helyi érdekű vasut szentendrei vonalának elkészülte után már alig tucatnyi, felismerhetetlen falcsont maradt a felszínen.⁶⁰

x x

A jelentősebb romeagyüttesek bemutatása: Római kori épületek feltárásával indult Magyarországon a régészeti kutatás Mária Terézia korában, mégis paradox módon, műemlékvédelmünk programjában csupán néhány éve szerepel az antik romok restaurálása és helyszíni bemutatása. Az ok nyilvánvaló: az épületek jóformán csak alaprajzban bontakoznak ki az ásatások során s még ez az alaprajz sem mindig egyértelmű. Vagyis a csekély faltömegű római kori emlékek nem eléggé látványosak ahhoz, hogy a hivatalos szervek állagmegóvásukat szükségesnek, illetve érdemesnek tartották volna. Pedig ma már tudjuk, hogy éppen az elmúlt évszázad alatt még számtalan, egykor monumentális római épületegyüttes teljes feltárására és fenntartására nyílt volna lehetőség.

Évszázadokon keresztül tudatlanságból hagyták pusztulni a római kori épületmaradványokat; a múlt század közepe óta a közöny ártott a legtöbbet; ettől kezdve ugyanis már szakemberek hívták fel a figyelmet az antik értékekre és sürgető kiáltványokat intéztek a hatóságokhoz a romok megmentése érdekében. Sokáig úgy tűnt, hogy minden eredmény nélkül. S ha sikerült felkelteni az érdeklődést a római értékekre, - a kor romantikus szemléletének megfelelően -, a mutatós épületfaragványokat, vagy művészi kivitelű sirköveket kiemelték eredeti összefüggésükből, s müromokba ágyazva, hangulatkeltő elemként használták fel. Tipikus példája látható az ilyenfajta műemléki tevékenységnek a tatai Eszterházy kastély parkjában, ahol középkori és római kori faragványok a táj díszéül szolgáltak.

A századfordulón meginduló nagyobb lélegzetű ásatások következtében létrejött az első szabadtéri múzeum Aquincumban. Majd néhány évtized múlva itt is, ott is, - a tudományos szemlélet mind szélesebb körű elterjedésével szinte egyszerre - történtek kísérletek a római emlékek helyszíni bemutatására. Pesten a Belvárosi templom lábánál Contra Aquincum egyik oldalbástyájának romjait boltoztatta be a tér szintje alatt Nagy Lajos, s ekkor ujtották fel (most már másodízben) a Flórián téri fürdő romjainak bemutató terét.

Bármennyire is eltérőek az objektumok és különböző jellegű a környezet ahol bemutatásukra sor kerülhetett, a kivitel azonos szemlélet sugallta: a kiásott római kori emlék csupán fragmentum, múzeumi tárgy, függetlenül attól, hogy szentély berendezéséről, katonai erőd részletéről, képzőművészeti alkotásról van szó, s ezért elsősorban a kiállított "tárgy" esztétikusan ható környezetéről gondoskodtak. E valóban fontos tényezőnek a hangsúlyozásával lett pl. a savariai romkert rezervátummá a modern város szívében, ahol ma is a hangulati elem dominál.

Ennek a rövid korszaknak, vagyis az 1930-1945 közötti másfél évtizednek legsikerültebb római kori helyreállítása az aquincumi katonai amphiteatrum, ami Gerő László koncepciója szerint készült.⁶¹ A kivitel két alapvető kérdést old meg, amelyeket jelenlegi műemlékvédelmünk is célul tűz ki maga elé, illetve állandóan szem előtt tart: 1/ Hogyan válhat az ása-

tások során felszínre került fragmentumból kiegyensúlyozott, közérthető egység? 2/ Hogyan illeszthető be zökkenők nélkül az antik rom a modern városképbe?

A korszerű műemlékvédelem alapelve szerint az értelmező kiegészítés nem lehet több az eredeti falmaradványnál. Már említettük, hogy a római kori épületmaradványokat korábban azért nem tekintették fenntartható műemléknek, mert a falcsonkok összefüggéstelenül és csak a lábazat magasságáig maradtak fenn. Bár ebből a szempontból az új ásatások sem mondhatók szerencsésebbnek, mégis éppen a műemléki helyreállítások perspektívájában döntően javult a helyzet az elmúlt évtizedben. Időközben ugyanis a régészeti kutatás igényei is változtak: ma az ásatók nem elégedhetnek meg azzal, hogy épületrészeket, vagy egyedi emlékeket hozzanak felszínre, hanem a teljes alaprajz tisztázására törekednek. Így aztán egyértelműbbé válhat a válasz a műemléki rekonstrukció alkalmával. S talán ennél is fontosabb, hogy az újabb ásatások eredményei nyomán, kiterjedtebb épületegyüttesek és egész városrészek restaurálásakor - bármennyire alacsonyok a romok -, az alapterület akkora, hogy a konzervált romegyüttes elbirja az értelmező pótlásokat. A régi és az új között ebben az esetben már nem olyan nehéz megtalálni a helyes mértéket, ha néhol függőleges elemeket, - oszlopokat, ajtókereteket, párkányokat-, iktatunk be a romegyüttesbe. Ennél még bonyolultabb a régész munkája és még izgalmasabb a tervező feladata, amikor sűrűn beépített modern városrészben kerül sor a római emlékek feltárására és védelmére. Amikor az említett feladatokon túl, a római kor emlékeit is bele kell szőni, el kell helyezni egy évszázadok során kialakult városképben. A helyreállítások módozatainak a fejtegetésére azonban régész nem vállalkozhat. Az archaeológus munkáját ennél közelebről érinti és nagymértékben befolyásolja, ha ásatás közben került fel a kibontakozó épület fenntartásának az igénye.⁶²

Az utóbbi években alapvető változáson ment keresztül a helyszíni bemutatások megítélése. Európában, a Közel-Keleten és Észak-afrikában, vagyis az egykori római birodalom területén mindenütt, óriási áldozatok árán teszik a nagyközönség számára hozzáférhetővé az antik városmaradványokat. A modern nagyváros rangját emeli a római előd, még akkor is, ha csupán néhány oszlop, vagy falmaradvány emlékeztet arra, hogy a mai települések kétezer éves magból terebélyesedtek ki. A középkori és az ujkori építkezések közül többnyire nehezen hámozhatók ki az ókori épületek romjai s talán ez az oka annak, hogy ma még egyetlen olyan megoldásra sem hivatkozhatunk, amelyiket követendő példának nevezhetnénk. Itália, Délfranciaország, Spanyolország vagyis a Földközi tenger partvidéke kivétel, hiszen az ottani, sokkal enyhébb éghajlat mellett legalább a romok állagmegóvása nem okoz annyi problémát, mint a hidegebb területeken. A feladat többi része, vagyis a romterület karbantartása, az objektumok beilleszkedése az adott környezetbe, azonban ott is és mindenütt külön esetenkénti mérlegelést kíván.

A római műemléki helyreállítás különféle megoldásai között válogatva azt mondhatjuk, hogy ma a bemutatás-fenntartás mérlegelésekor, előnyben részesülnek azok a római kori objektumok, amelyek településtörténeti szempontból jelzik a modern városképben a kétezer éves multat. Ez az elv döntötte el legutóbb pl. Contra Aquincum sorsát, illetve így jutott a római erőd romjainak konzerválása egy újabb fázisba. A római hidfőállás 1936-ban tárták fel és a Március 15. tér alatt beboltozva, földalatti muzeumban konzerválták a "Pest város őst" jelképező romokat.⁶³ A jelenlegi műemléki szempontok a nyiltszíni bemutatások mellett szólnak, hiszen a cél az, hogy a régmúlt korok településmagja érvényesüljön a modern városképben. A muzeumot ezért felszámolták, s a római falakat a téren, szabadban tették láthatóvá.

x x x

Fenti elvek, elgondolások vezetnek a Fővárost Budapest legrégebbi település-részének, Óbudának római és középkori emlékei mentésekor. Ezért az új építkezéseket megelőzően, évekkal ezelőtt Budapest Főváros Tanácsa VB megbízta a Lakóépítettervező Irodát, dolgozza ki Óbuda beépítési tervét, s ebben a műemlékekre is legyen figyelemmel. Két alternatív terv készült 1969-ben.

A Fővárosi Műemlékfelügyelőség vezetője 1969 október 2-án "Óbuda részletes rendezési tervének műemléki szempontból való észrevételezése" c. véleményében az un. "B" al-

ternatívát fogadta el (Mező Lajos és kollektívájának munkáját), elsősorban azért, "... mert a terv alkalmazkodik a régi városszerkezethez, megtartja a várostörténeti értékeket."

Majd ezzel indokolja véleményét a továbbiakban: "... a beépítésre szánt terület nagy része alatt az AQUINCUM római város katonai táborának rommaradványai találhatóak. A maradványok csak részleteiben vannak feltárva, a település teljes összefüggéseit még egyelőre azonban nem ismerjük, tehát az épületek e területen való lábakra állítása szempontjaink alapján örvendetes és hasznos célt szolgálhatna, mert az időközben feltárt jelentős emlékeket is romkert formájában bemutathatnánk."

Az évekkel ezelőtt elhangzott vélemény elvben konstruktív alapállást biztosított a további munkákhoz. A műemléki szempontból tett megjegyzéshez - régész szemmel - csupán az alábbi mondatrészt szükséges kiegészítenünk: "... a település teljes összefüggéseit egyelőre nem ismerjük."

A legújabb ásatások eredményei alapján, mint fentiekből kitűnik, kirajzolódnak ugyanis a római katonai város és a legióstábor sulypontjai s a történelmi és a topográfiai összefüggések. Minthogy nagyjából a modern lakótelep összképe is kialakult, ma már beszélni lehet és kell arról, hogy milyen módon jelentkezhetnek az új városképben a történelmi értékű épületelemek.

A római település sulypontjait a következőkben jelölhetjük meg:

1. A katonai tábor, illetve az erődrendszer (a táborfalak, a bástyák, a kaputornyok, a vizesárok). Mindez többféle változatban jelentkezik, mert a római kor négy évszázadán belül több ízben átépült falrendszere a castrum. Másként kivitelezhető például a palánktábor falrendszere, mint a kőtábor körvonala.
2. A tábor legfontosabb épületei (principia, fabrica, kórház, fürdő stb.).
3. Helytartói palota és a helytartói iroda épületei a katonavárosban.
4. A katonaváros közműhálózata (utak, csatornák, vízvezetékek).
5. A kikötő és épületei (raktárak, irodák stb.).
6. A fórum, illetve a vásártér épületei (porticus, taberna sor, stb.).
7. A közigazgatás irodái és lakóépületek az északi és a déli táborkapu előterében (a Meggyfa u.-ban, a Buvár u.-i, a Folyamőr u.-i és a Kiscelli u.-i középületek).
8. Amphitheatrum.
9. Műhelyek (téglaégető, kerámia üzem, üvegfúvó műhely, bronzöntő műhely, péküzem, olajütő stb.).
10. Temetők és sirépitmények (Benedek Elek utcai temető, Bécsi uti temető, cella trichora, Kiscelli uti sírcsoport, stb.).

A vázolt római kori topográfiai csomópontok az utóbbi két évtized régészeti leletmentései nyomán rajzolódottak ki. Sajnos nem mindent dokumentálhatunk egyformán mutatós, vagy látványos épületelemekkel. A műemléki bemutatás tervezésénél elsődleges szempontként jelentkezik az a kérdés, hogyan hozható összhangba a felszínen látható rom az ugyanolyan értékű modern jelzéssel.

A Budapesti Történeti Múzeum rendszeresen és folyamatosan segíti adatszolgáltatásokkal az új városrész tervezésével megbízott intézményeket. Bár az új régészeti eredmények többsége tudományosan még nincs és az idő rövidsége miatt nem is lehet publikálva, a múzeum a felsorolt új eredményekkel is számolt. Többéves munkával elkészült egy részletes műemléki leletkataszter a római és középkori leletek feltüntetésével, és összeállítottunk olyan alaptérképeket is, amelyek már nemcsak jelzik, hanem sulyozzák is a római és középkori épületmaradványokat. Így alakultak ki azok a foltok-területek, amelyek védelmet igényelnek. Egy-egy ilyen rezervátumban lehetne bemutatni a történelmi jelentőségű romokat. Ezek természetesen csonkok, alaprajzi részletek, amelyek feltétlenül magyarázatra szorulnak. Zöld keretben, valamely park sarkában esztétikusan hatnak, de önmagukban semmitmondóak az összefüggések magyarázata nélkül.

A bemutatásnál voltaképpen különböző jellegű emlékcsoportokról van szó, amelyeket a kivitelezés során élesen el kell határolni: az eredeti, de konzervált romok, egy-egy jelentősebb művészeti alkotás másolata, amely az eredeti római alapján készülne és indokolt esetben a jelzésszerű építménynek, amelyek a római város története, vagy topográfiája szempontjából fontos objektum helyére kerülnének. (típus-tábla segítségével) Mindegyik fontosabb római kori épületgyűjtésről rekonstrukció készülne. Ennek leegyszerűsített, grafikus ábrázolása a látható rom mellett emléktáblán helyezhető el.

Mindegyik fajta bemutatásra többféle megoldás kínálkozik, de véleményünk szerint ezek nem lehetnek ötletszerűek. Csak egy kidolgozott egységes rendszer, mondhatnók jelmagyarázat szerint felelhetnek meg a célnak.

Óbuda központjában eddig öt római kori műemlék volt látható:

1. Amphitheatrum a Nagyszombat utcában,
2. Falfestményes fürdőszárnnyal bővített villa a Korvin O. u. -ban,
3. Katonai fürdő a Flórián téren,
4. Hercules villa a Meggyfa u. -ban,
5. Ókeresztény temetőkápolna a Raktár u. -ban.

Az 1973-75. évi feltárások eredményeképpen a római kori műemlékek száma máris 15-el gyarapodott. A fenntartást indokolta volna a romok történelmi jelentősége, vagy topográfiai kulcshelyzete, vagy a római korban betöltött funkciója vagy kiemelkedő művészeti értéke. Közülük két esetben (Buvár u. mozaikos és falfestményes épület, Vörösvári u-i ipartelep) védőépület kerülhetne a romok fölé. A többi műemlék keretétől zöld övezet, park szolgálhat.

A modern városképben most kaphat tehát kellő hangsúlyt a római kori alap. Ehhez a konkrét feladathoz, vagyis a kivitelezés módjához kívánunk hozzájárulni a régészeti szempontokkal. Csak a régész ismerheti a töredékekből összeálló római kori, vagy középkori emlékek jelentőségét, s ugyancsak a régésznek kell felismernie a bemutatás lehetőségeit.

Ha a kivitelezés sikeresen valósulhat meg, akkor az új városrész különleges színnel és izzel gazdagíthatja Budapestet. Az antik emlékek nemcsak feloldhatják a házigyári elemek egyhanguságát, hiszen ennél lényegesen többre hivatottak.

Segítségükkel speciális fajtájú MÜEMLÉKVÁROS-sá válhat Budapest legrégebb település-része. A vázolt módszerrel Óbuda új városképében is érvényesülhet a történelmi városmag.

x x x

Összegezve az 1973 óta, vagyis a több mint két év alatt elért eredményeket, megjelölve egyszersmind az ezekből következő lépéseket, az alábbiakat mondhatjuk el a jelenleg is folyamatban lévő munkákról:

1. / Az aquincumi legio castrumának a II-III. századi topográfiai helyzete tisztázott.

Az új régészeti feltárások e viszonylag rövid idő alatt sokszoros eredményt hozhattak azáltal, hogy egyúttal hitelesítettek számtalan régi, önmagában semmitmondó adatot is. Az ilyen részletek, falmaradványok vagy egyéb jelenségek éppenséggel elszigeteltségüknél fogva voltak alkalmasak a kombinációkra. Ezért születhetett korábban a publikációkban a sok egymásnak ellentmondó vélemény az óbudai castrumok helyszínrajzával kapcsolatban.

Az új ásatások során a feltételezettekénél is több periódust dokumentáltunk; feltétlenül meg kell tehát keresnünk ezek kapcsolatát. Lehetőség nyílik ilyen kutatásra, még a Kő u. - Laktanya u. - Óbudai rkp. - Fő tér körzetében, valamint a Pacsirta u. - Szőlőkert u. - Kiscelli u. - Vörösvári ut térségében. E két területen már biztosítottuk a műemléki bemutatáshoz kapcsolódva a további ásatás lehetőségét.,

2. / Egy későrómai - IV. századi - erődrendszer feltárása Aquincum története tekintetében teljesen új eredményt hozott.

Az ives falrendszer (a középkori Zwinger elődje) ebben a formában - megoldásban egészen szokatlan a római birodalom területén, bár kronológiai szempontból megnyugtatóan illeszthető be a valamivel korábbi és későbbi hasonló feladatot betöltő építmények sorába.

A középkori városmag miatt fontos, hogy ezen az erődön belül is több építési periódust figyeltünk meg. Tisztázandó tehát, hogy minént szűkült be a fallal körülvelt település a római uralom legvégén, és hogy mikor vált katonai táborból a polgári lakosság menetsvárává. A fallal körülvelt település két fontos középülete, a nagy magtár és a templom helyére is találtunk megfelelő utalást. További feltárásokhoz az Árpád fejedelem u. - Lajos u. (vagyis a plébánia templom és a zsinagóga közötti) térségében, valamint a már említett Polgár-tér körzetében, biztosítottuk a műemléki bemutatáshoz kapcsolódva a további kutatás lehetőségét.

3. / A folyamatos lakottság kérdése Óbudán itt kapcsolódik a római kori település kutatásához, illetve az un. kontinuitás problémájához. A legkésőbbi római erődítmény falai között ugyanis a római közigazgatás megszűnte utáni időkre jellemző sártapasztásos kunyhókat, tüzhelyeket, kerámiát és egyéb használati eszközöket találtunk. A falon kívül kései sírok sorakoznak.

A Calvin u. - Polgár tér - Fényes A. u. - között, valamint a Vörösvári u. - Bécsi ut közötti területen biztosítottunk e téma kutatásához további lehetőséget a műemléki bemutatáshoz kapcsolódva.

4. / A római városszerkezet legfontosabb csomópontjait az eltelt két év alatt rögzíteni tudtuk, vagyis: három egymással párhuzamos ÉD-i irányú, valamint ugyanennyi KNY-i irányú utcát a város tengelyében és szélein. Három különböző rendszerű vízvezeték nyomvonalát, az egyiknek az elosztórendszerét és a két, egymástól kb. fél km távolságra lévő KNY-i irányú főgyűjtő csatorna ágát.

A vízvezetékek és az uthálózat további kutatása a Szentendrei ut - a Vörösvári ut - a Bécsi ut rekonstrukciójához kapcsolódva biztosított.

Amint a fentiekből is kitűnik a műemléki bemutatás a római kori település szempontjából sulypontos - lényegeset jelentő objektumok helyén máris folyamatban van. Lehetőség nyílik tehát arra, hogy a nem szakember, a járókelő is összefüggő képet kapjon a római kori városszerkezetről a romok bemutatása, vagy - szükség esetén - jelzésszerű utalása révén.

Bemutatásra kerülhetnek pl.: a legiostábor három legfontosabb építési korszakából egy-egy (teljesen különböző típust képviselő) kapuja: a/ négyzetű alaprajzu tornyokkal (Pacsirta u.), b/ nyolcszögletű alaprajzu tornyokkal (Kórház u.), c/ patkó alakú tornyokkal (Fényes A. u.).

A korai castrum falszakasza egy bástyával, vizesárokmal (Polgár u.), a késői erődrendszer ives falszakasza egy bástyával, vizesárokmal (Fényes A. u.), a késői erődrendszer ives falszakasza bástyákkal (Templom u. - Lajos u.), szentély apszissal, porticussal kiegészített részlete (Vöröskereszt u. - Miklós u.).

A középületek közül a canabaiban: padlófűtéssel, mozaikokkal, falfestménnyel, stukkókkal, szobrokkal díszített épületek (Buvár u., Folyamór u.), fürdőszárny (Kő u.).

Ipartelepek közül: prések (Vörösvári u.), téglavető, kerámia üzem, üvegfüvóműhely (Bécsi ut).

A közművek közül: vízvezeték részlete (Szentendrei ut, Gyűrű u.), csatornahálózat rendszere (Gyűrű u., Óbudai rkp.).

Célunk a bemutatásra javasolt objektumokkal - s ezt újra ismételtén hangsúlyozzuk - nem az, hogy még egy, vagy két rom legyen látható, illetve helyi muzeum létesüljön Óbudán, hanem kizárólag egy olyan műemléki együttes megjelenítése, amely beleszöve a modern lakótelep szövetébe, lépten-nyomon utaljon a kétezer éves városmagra. Fontos ezért, hogy a római és a középkor megfelelő arányban szerepeljen a modern lakótelepen, mert a nagy kontraszt az antik emlékek romjai és az új korszerű formák között mindkét korszakot előnyösen kiemeli. Csak ezáltal válik egyedivé, eredetivé, megismételhetetlenné az óbudai városrész, s ezáltal válhat olyan idegenforgalmi látványossággá, ahol Budapest több évezredes városi multja a közművelődés magas szintjén mutatható be.

Azt mondtuk, hogy a mult emlékeit csak a régész tudja kellően feltárni s csak muzeológus tud rámutatni arra, hogy ebből a holt anyagból mi a fontos, mi a jellemző, vagyis: mi értékelhető a történelmi városmag megjelenítése érdekében. A muzeumnak ez feladata s a muzeum ezt Óbudán meg is tette. A muzeum szerepe azonban csak eddig terjed! A műemléknek javasolt romok tervezése, kivitelezése már műemléki hatáskörbe tartozik ...

A muzeológus azonban egy dolgot még ezzel kapcsolatban sem hallgathat el: kár azzal áltatni magunkat, hogy az óbudai új lakótelep szanálása és építkezései során előkerült római és középkori emlékek visszatemetve megőrződnek a föld alatt, s akár egy újabb évszázad elteltével is újra feltárhatók, s bemutatathatók lesznek. A keserű tapasztalat azt mutatja, hogy egy élő, fejlődő város alatt a romok nem őrizhetők meg! Óbudát most keltették fel sokszáz éves álmából, tehát csak most van egyszeri lehetőség a történelmi városmag bemutatására egy váratlanul jó állapotban előkerült speciális emléanyag segítségével. Ha a főváros vállalja a tervezésnek és kivitelezésnek a költségeit, valamint a fenntartással és a gondozással járó nehézségeket, Budapest egészen különleges történelmi értékű és egyedi látványt nyújtó műemléki városrészt kaphat.

(Ábrák: 1-3)

JEGYZETEK

1. Schönvisner I., De ruderibus laconici caldariique Romani ... (Budapest 1778).
2. Rómer F., Arch. Ért. (1869.) 41.
3. Német S., Tudományos gyűjtemény 6 (1823). Gömöri Havas S., Bp.R.1 (1889) 22.
4. Gömöri Havas S., Bp.R.2 (1890) 72., Hampel J., Arch. Ért. (1875) 124. Bártfai Szabó L., Obuda egyházi intézményei a középkorban. Bp. 1935, 15.
5. Corpus Inscriptionum Latinarum, Berolini 1863 óta
6. Archaeológiai Értesítő 1868 óta; Budapest Régiségei 1889 óta, címe ekkor még "A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű műemlékek leírása."
7. Kuzsinszky B., Aquincum, Ausgrabungen u. Funde, Budapest, 1934, 221.
8. Garády S., A budai (óbudai) káptalan alapítása. TBM. 7 (1939) 80; Garády S., Ásatások az óbudai Lepold (volt Demjén) téglagyárban. Arch. Ért. 40 (1936) 123.
9. Szilágyi J., Laureae Aquincenses II. Diss. Pann. 10. Budapest 1938, 287. Új olvasattal és kormeghatározással Tóth E.-Vékony G., Arch. Ért. 97 (1970) 109.; Radnóti A., Budapest Műemlékei I. Bpest 1955, 24., Alföldi A., Budapest története I, Budapest az ókorban. Bpest 1942, 267.
10. Szilágyi J., Bp.R.14 (1945) 31; 16 (1965) 403-; 18 (1958) 53. A kormeghatározáshoz még Wellner I., Arch. Ért. 97 (1970) 116, valamint Nagy T., Budapest története, Bpest 1973, 181.
11. A Nagyszombat u-i amphiteatrum romjait már a XIX. század első felében felismerték és felmérték Németh S., Tudományos Gyűjtemény 6 (1923) 11. Feltárásáról Nagy T., Bp.R.13(1943) 369.
12. Nagy L., foglalta össze és az Aquincumi limesszakasz történetét és vázolta az erőd-sort: Budapest története. Budapest az ókorban. Bpest 1942, 356.
13. Az aquincumi tábor-kutatásra vonatkozó eredményekről legutóbb Szilágyi J., Aquincum, PWRE Suppl. XI. Stuttgart 1969, 82.; Nagy T., Budapest története c. monográfiában Római kori telepek Budapest területén c. Bpest 1973, 113.
14. Szilágyi J., Arch. Ért. 78 (1951) 121; Aquincum, 1956, Ant. Tan. 10 (1963) 85.
15. Póczy K., Bp.R.16(1955) 41.; Kaba M.; Bp.R.20(1963) 289.
16. Lásd 9. jegyzetet. A legújabb ásatások alkalmával Parragi Györgyi tárt fel olyan cölöp alapozású építményeket, amelyek kora beleillik a szóbanforgó időszakba: publikációja jelen kötetben.
17. Szilágyi J., 1969, 83.; Nagy Tibor, Aquincum, 1973, 113.
18. Bertalan V.-né, Bp.R.23 (1973) 107-; Zolnay L., Bp.R.23(1973) 265-; Nagy T., Aquincum, 1973, 114.
19. Póczy Klára ásatása, ismertetése a jelen kötetben.
20. Szirmai Krisztina ásatása, publikációja jelen kötetben.

21. Korábban a canabae forumának tartották: Szilágyi J., Arch. Ért. 91 (1964) 254. és Aquincum, 1956, 21., az épület rendeltetésére vonatkozó új javaslatot Nagy T., uo. 113.
22. Pető Mária ásatása, jelen kötetben a publikáció.
23. Kérdő Katalin, Németh Margit, Pető Mária és Póczy Klára publikációi, jelen kötetben.
24. A területet körvonalazta Nagy T., uo. 115.
25. Németh Margit és Szirmai Krisztina cikkei jelen kötetben. Ehhez még Fitz J., Il soggiorno di Caracalla in Pannonia nel 214 (Roma 1961) 18.
26. Részletesen erről, a porta praetoria feltárásáról szóló tanulmány jelen kötetben.
27. A római korról Póczy K., a középkorra vonatkozó feltárások eredményeiről Bertalan V. -né ad jelen kötetben részletes leírást.
28. Zolnay L., Bp.R.23 (1973) 265.
29. Wellner I., Bp.R.23(1973) 179.
30. Póczy K., Bp.R.16(1955) 81 és Németh M., tanulmánya jelen kötetben.
31. Bertalan V. -né tanulmánya jelen kötetben.
32. Nagy T., Budapest története, 1973. 115 és jelen kötetben leletmentési beszámoló.
33. Parragi Gy. ásatása, publikáció jelen kötetben.
34. Szilágyi J., Aquincum (1956) 21.; Aquincum (1969) 83.
35. Nagy T., uo.
36. A II. századi castrum ÉK-i sarkánál a Harrer Pál utcában Németh Margit ásatása, a DK-i saroknál a Polgár téren Póczy Klára ásatása; mindkét publikáció jelen kötetben.
37. Kérdő Katalin ásatása, publikációja jelen kötetben.
38. A kapu publikációját jelen kötetben Parragi Györgyi teszi közzé.
39. Facsády Annamária ásatása, jelen kötetben közli az eredmények egyik részletét.
40. Németh Margit és Szirmai Krisztina leletmentési beszámolója jelen kötetben.
41. Mócsy A., Fol. Arch. 10 (1958) 102.
42. Mócsy A., Pannonia a késői császárkorban. Bpest, 1974, 99.
43. Soproni S., Limes Sarmatiae, Arch. Ért. 96 (1969) 46-.
44. Garády S., Marsigli óbudai castrumai. Historia 2 (1929) 173. 1726-ban Marsigli ezt írja: "a nagyobbik (castrum) kerületében különféle falomok találtak és a Dunára néző oldalától, ugyaneddig terjedő árok nyulik ki ..."
45. Kuzsinszky B., Az aquincumi castra kérdése. Bp.R.17(1897) 403. - Közli Zsigmond G. 1877-78. évi felmérését, amelyen fel van tüntetve a két, egymással párhuzamos KNy-i irányú fal a Kis-Dunaágban. Helyük egyezik a mostani feltárások során előkerült falak irányával. - Ugyanezeket a falakat láthatjuk Matthey 1756-ban készült térképén: Garády S., uo. 174.
46. Németh Margit és Szirmai Krisztina ásatása. Mindkettőjük publikációja jelen kötetben (Kiscelli u., Calvin u., Harrer P. u. -i sirok).
47. Temetkeznek a Harrer Pál u. - Vöröskereszt u. sarkán, a Laktanya utcában, a Fő téren: Szirmai Krisztina leletmentési beszámolója jelen kötetben.
48. Póczy K., Bp.R.16(1955) 65.; Bp.R.21(1964) 62.
49. Parragi Györgyi publikációja az ötkaréjos temetőképelnéről és Németh Margit beszámolója a sirmezőről jelen kötetben.
50. Bertalan V. -né ásatása, bővebben a lelőköri körülményekről e kötetben.

51. Parragi Gy. és Wellner I. ásatásai. Az épületcsoportok feltárása jelenleg is folyik.
52. Németh Margit és Szirmai Krisztina ásatásai jelenleg is folynak.
53. Bertalan V. -né és Facsády Annamária még folyamatban lévő ásatásai.
54. Kaba Melinda ásatása, részletesebb beszámoló jelen kötetben.
55. Németh Margit ásatása, jelen kötetben részletesebben.
56. Parragi Györgyi ásatása, jelen kötetben bővebben.
57. Szirmai Krisztina ásatása, jelen kötetben bővebben.
58. Bertalan V. -né, Bp.R.23 (1973) 110.
59. Gömöri Havas S., Bp.R.2 (1890) 72.
60. Foerk E., Bp.R.10 (1923) 25.
61. Gerő L., Építészet és Műemlékvédelem 13 (1958) 11.
62. Póczy K., Műemlékvédelem 14 (1970) 11.
63. Nagy L., Az Eskü-téri római erőd, Pest város őse. Budapest, 1947.

INVESTIGATION OF THE AQUINCUM LEGIONARY CAMP AND THE RESTORATION OF ITS RUINS

This paper surveys the history of the excavations of the Aquincum legionary camp since the beginning, 1778, that is from the first archaeological investigations, then it summarizes the results of the two years between 1973 and 1975, marking the inevitable further steps as well.

About the current investigations the following can be said.

The topographical situation of the Aquincum legionary camp during the second and third century A. D. has been cleared up.

The new archaeological excavations brought manifold results even during this relatively short period, because many isolated, previously known data could be coordinated and authenticated. These details, wall remnants, or other phenomena presented themselves by their isolation very well for combinations. Many previous publications bore highly contradicting opinions about the topography of the camps at Óbuda.

The position of the three gates, the construction of the fortification system (vallum, wall, fossa) of the legionary camp of the age of Trajan and Hadrian can be outlined, applying the old data. New knowledge was also obtained about the edifices within the camp. The first to be mentioned is the principia, and most important that a decorative gate with four openings belonged to this, during the third and fourth centuries. Remnants of its multistoried tower came to light. The ground plan of the presumed "fabrica" has been known previously north of the "praetorium". As a counterpart, workshops, among others a block containing a press came to light on the western side of the "via principalis sinistra". The ground plan of the hospital, the baths, and three store-rooms are known today. Barrack blocks can be outlined in the "praetentura" and the "retentura". Paved streets came to light at several spots, the drainage system, and the aqueduct for almost the entire inner area of the camp.

In the course of the recent excavations in the last years (1973-75) eight essential periods of the history of Aquincum could be distinguished in the area of the legionary camp and in the adjoining canabae. Most data are known about the stone camp built under Domitian and Trajan and a later re-building in Severan times which can be reconstructed with the least ambiguity.

The determination of the system of the late Roman fort with its special foiled wall-sections, horseshoe-shaped bastions and large magazines can be considered quite a new result. The purpose of the building dating from the late imperial period found under the Parish Church in Templom Street still needs to be cleared up; possibly it could be an early Christian chapel. In any case, the time of its construction may be put at the last decades of the fourth century A. D.

To sum up, it can be said that in Aquincum the localization of the castra which were often pulled down has not much altered between the end of the 1st and the beginning of the 4th centuries A. D. The location of the north-south main road and some streets leading from east to west determined the direction of the changes. The subsequent camps were at all times built more back, i. e. more to the west of the Danube, at the same time the canabae got farther and farther - from the civilian town.

Then, from the middle of the 4th century on a quite new conception prevailed in strategy. So that the civilian population could be settled down more safely, a new fort with monumental walls was erected along the banks of the Danube and the buildings were leant directly to the walls of that fort, - which would have been inconceivable under the rules in force before. The centre of this new settlement is formed by the port and the roads leading there. Thus the fort built in the 4th century was placed again directly on to the banks of the Danube, and was connected with the entrance of the fort on the left bank - Transaquincum - by a pile bridge. The various ethnic groups, among them even the Hungarians conquering the land in the 9th century take then possession of the last Roman fort in the Migration Period.

The ruins of the 4th century fort can be recognized even in the townscapes and engravings of the 16-17th centuries, moreover, at some points they can even be identified by their one-time functions.

Parallel with the excavations preliminary steps are being taken for the restoration of the ruins. Thus there is an opportunity of presenting a comprehensive picture about the town-structure of Roman times even for the non-specialist, for the simple passer-by by means of displaying, or, if necessary, by marking the sites of the ruins.

There may be restored e.g. a gate each of the three most important architectural periods of the legionary camp (which could represent quite different styles): a/ with towers of quadrangular ground-plans (southgate), b/ with towers of octagonal ground-plans (east gate), c/ with horse-shoe-shaped towers (gate of the late Roman fort).

A section of the wall of the early castrum with a bastion and with two ditches on the east front, a curved section of the wall of the later fortification system with four bastions (Templom Street, Lajos Street), details of shrines with apsis and porticus (Vöröskereszt Street, Miklós Street).

Among the public buildings in the canabae: edifices with hypocausts, mosaics, frescoes, stuccoes, statues (Buvár Street, Folyamőr Street) and the baths adjoining them (Kő Street).

Of the industrial plants: presses (Vörösvári Road), brick-works, pottery plant, glass-blowing workshop (Bécsi Road).

Among the public utility services: part of different aqueduct (Szentendre Road, Gyűrű Street), canalization network (Gyűrű Street, Óbuda Quay).

(Figures: 1-3)

КЛАРА ПОЦИ:

РАСКРЫТИЕ И ДЕМОНСТРИРОВАНИЕ РУИН ЛЕГИОННОГО ЛАГЕРЯ И ВОЕННОГО ГОРОДА АКВИНКУМА

Статья предлагает обзор истории исследования аквинкумского легионного лагеря, начиная с 1778 года, то есть с первых археологических исследований, затем подводит итоги исследований, проведенных с 1973 г., то есть исследований двух лет, и в то же самое время намечает следующие шаги в проведении исследований. О ведущихся и в настоящее время работах в статье отмечается следующее.

Сейчас определено топографическое положение аквинкумского легионного лагеря II-III веков.

Новейшие археологические раскопки принесли удвоенные результаты благодаря тому, что они в то же самое время проверяли достоверность старых, самих по себе ничего не говорящих данных. Неполно вскрытые объекты, отдельные стены и другие факторы в силу своей изолированности давали повод высказыванию всякого рода умозаключений. Вот почему в отношении планов расположения лагерей в Обуде в старых публикациях зачастую рождались гипотезы, противоречащие друг другу.

Благодаря новейшим раскопкам и используя данные старых исследований, сейчас можно определить месторасположение трех ворот /восточных, северных и южных/ и конструкцию системы укреплений /вал, стены, фоссы/ легионного лагеря эпохи Траяна-Адриана. Много новых данных получено нами и в отношении зданий, находящихся в лагере. На первом месте следует упомянуть расположение принцепия. К нему когда-то, в III-IV веках примыкали парадные ворота с четырьмя проходами. Руины башни этих ворот, имеющей несколько этажей, также были обнаружены раскопками. Предполагаемая фабрика, известная по старым раскопкам, находится к северу от претория. Недавно был вскрыт целый комплекс, в который входят цехи, прессовый станок, расположенные на западной стороне.

Сейчас нам известны планы больницы, баней и трех складов лагеря, определяют контуры казарменных блоков как в претентуре, так и в ретентуре. Мощные камнем улицы обнаружены нами во многих пунктах, канализационная система прослеживается почти по всей территории лагеря, раскопаны также и несколько ответвлений водопровода, проложенного внутри каструма.

Во время новейших археологических исследований на территории военного лагеря и примыкающего к нему канабэ нам удалось определить в конечном итоге во семь главнейших, с точки зрения формирования истории Аквинкума, строительных периодов. Всех лучше исследован лагерь эпохи Адриана. Реконструкция же тех перестроек, которые были произведены в эпоху Севера, не вызывает сомнений.

Новым достижением является открытие позднеримской системы укреплений с ее специальными, дугообразными участками стен, подковообразными башнями и крупными помещениями для складов, относящимися к оборонительным строениям лагеря. В будущем следует уточнить назначение здания позднецезаревской эпохи, которое прослеживается под приходской церковью на ул. Темплом, возможно, оно являлось древнехристианской молельней. Его датировка, во всяком случае, падает на последние десятилетия IV века.

Обобщив исследования, можно сказать, что в Аквинкуме в период с I в. до середины IV в. положение неоднократно разбираемых крепостей по существу не

изменилось. Главная трасса, идущая с севера на юг, а также ряд улиц, перерезывающих лагерь с востока на запад, обуславливали направление размещения новых строений. С течением времени новые лагерь отодвигались все более к западу, то есть в сторону от Дуная, и в то же время канабэ отодвигались к югу от гражданского города.

С середины IV века в римской стратегии проводится в жизнь совершенно новая концепция. В целях более безопасного размещения населения на берегу Дуная теперь строится укрепление и обносится монументальными стенами. Постройку такого укрепления ранее нельзя было предполагать в силу действующих в то время стратегических правил. Пристань и сходящиеся здесь дороги составляли сердцевину этого нового укрепленного поселения. Построенное в IV веке оно, таким образом, снова приблизило население непосредственно к берегам Дуная. Мост на сваях связывал левобережное укрепление с входом в Трансаквинкум. Это последнее укрепление римской эпохи захватывают в свои руки различные народности, прибывшие сюда во время великого переселения народов, более того, даже венгры-завоеватели.

Руины IV века еще можно различить на гравюрах и рисунках, изображающих город XVI-XVII веков, нередко даже определить функции отдельных построек.

Показ памятников римской эпохи представляется чрезвычайно важной задачей. Это можно осуществить на более важных объектах или путем демонстрации руин или помещения сигнализирующих надписей-справок. В этих местах не только специалист, но и любой прохожий получит возможность познакомиться с древнейшими памятниками нашей столицы.

Демонстрированию могут подлежать следующие объекты.

Ворота каждого из трех строительных периодов военного лагеря, представляющие собой совершенно различные типы: а/ с башнями четырехугольными в плане /по ул. Пачирта/; б/ с башнями восьмиугольными в плане /по ул. Корхаз/; в/ с башнями подковообразной формы /по ул. Фенеш Адольф/.

Участки стены римского каструма с башней и водяным рвом /по ул. Полгар/, участок стен поздней системы укреплений, имеющий изогнутую форму и башни /по ул. Темплом и ул. Лайош/, деталь святилища с аспидой и портиком /по ул. Вёрешкерест и ул. Миклош/.

Среди жилых зданий в канабэ: дома, оснащенные подпольным отоплением, с мозаикой, стенными росписями, штукко, статуями /по ул. Бувар и ул. Фойамёр/, крыло здания с бассейном /по ул. Кё/.

Среди ремесленных построек: давилни /по ул. Вёрешвари/, кирпичная и керамическая мастерская, стеклодувная мастерская /пр. Бечи/.

Среди построек коммунального характера: отрезок водопровода по пр. Сентендрэй, ул. Дюрю/ и часть канализационной системы /по ул. Дюрю и наб. Обудаи/.

/Фиг. 1-3/